

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Α΄, Ο ΦΛΟΓΕΡΟΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣ(*)

Τοῦ κ. ANTPEA K. ΦΥΛΑΚΤΟΥ δ.φ.,
Γενικοῦ Διευθυντῆ
Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄.

Αὐτές τίς μέρες συμπληρώνονται τέσσερα χρόνια ἀπό τήν ἐκδημία του, ὀγδόντα τέσσερα χρόνια ἀπό τή γέννησή του, ἐξήντα χρόνια ἀπό τή χειροτονία του σέ διάκονο καί τή μετονομασία του ἀπό Χριστόφορο σέ Χρυσόστομο, πενήντα χρόνια ἀπό τή χειροτονία του σέ πρεσβύτερο καί τήν προχέيرهσή του σέ ἀρχιμανδρίτη, σαράντα τρία χρόνια ἀπό τήν ἐκλογή του ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο καί τήν ἐνθρόνισή του στήν «πάλαι ποτέ διαλάμπασα» ἐπισκοπή Κωνσταντίας, τριάντα ὀκτώ χρόνια ἀπό τήν ἐκλογή του σέ Μητροπολίτη Πάφου καί τριάντα τρία χρόνια ὡς ἀρχιθύτη πλέον, στήν Ἀρχιεπισκοπή Κύπρου. Συμπλήρωσε πρίν ἀπό τήν κοίμησή του τριάντα ἐπτά συναπτά ἔτη εὐδόκιμης καί καρποφόρας ἀρχιερατικῆς διακονίας. Γεννήθηκε στίς 27 Σεπτεμβρίου τοῦ 1927 καί κοιμήθηκε στίς 22 Δεκεμβρίου 2007. Ἦταν 80 χρονῶν ὅταν ἔκλεισε γιά πάντα τά μάτια του. Ἡ Ἀρχιεπισκοπή καί οἱ Χριστιανικοί Σύνδεσμοι Γυναικῶν, πού ἰδρύθηκαν μέ τή δική του καθοδήγηση καί εὐλογία, πρίν ἀπό τριάντα χρόνια, τιμώντας τή μνήμη του ἀνέλαβαν καί διοργάνωσαν τόσο τό θρησκευτικό ὅσο καί τό ἀποψινό φιλολογικό μνημόσυνο.

*) Λέχθηκε στίς 18 Δεκεμβρίου 2011 στό Πολιτιστικό Κέντρο τοῦ Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, σέ ἐκδήλωση τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου καί τῶν Χριστιανικῶν Συνδέσμων Γυναικῶν.

Τό καθήκον πού μοῦ ἀνατέθηκε, ἀπό τούς ὀργανωτές του, νά εἶμαι ὁ κύριος ὁμιλητής στό φιλολογικό αὐτό μνημόσυνο, εἶναι βαρύν καί συνάμα ὀδυνηρό. Πῶς θά κατορθώσω, μέ τίς φτωχές δυνάμεις πού διαθέτω, νά προβάλω στή μνήμη σας καί νά ἱστορήσω στή σκέψη σας τήν εἰκόνα τοῦ πρωθιεράρχη καί τοῦ πολύτιμου φίλου; Ὁμολογῶ πῶς δίστασα στήν ἀρχή, ὅταν μοῦ ἀνακοινώθηκε ἀπό τό σεβαστό μου Χωρεπίσκοπο Καρπασίας κ. Χριστοφόρο, ὅτι ἐπιθυμία τοῦ Μακαριότατου Ἀρχιεπίσκοπου κ. Χρυσοστόμου τοῦ Β΄ ἦταν νά ἀναλάβω ἐγώ τό δύσκολο ἔργο καί νά μιλήσω σέ αὐτό τό φιλολογικό μνημόσυνο τοῦ ἀείμνηστου Ἀρχιεπισκόπου Χρυσοστόμου τοῦ Α΄. Στήν ἀνάμνηση, ὡστόσο, τῆς σεβάσμιας μορφῆς τοῦ Ἱεράρχη, μέ τόν ὁποῖο μέ συνέδεε μακρόχρονη εἰλικρινῆς φιλία, μοῦ ἦταν ἀδύνατο νά μήν ὑπακούσω στήν, ἄλλωστε, τόσο τιμητική γιά μένα πρόσκληση.

Τό φιλολογικό αὐτό μνημόσυνο, πού ἐπιτελοῦμε σήμερα, ἀποτελεῖ ὅσιο χρέος καί καθήκον ἱερό. Ἡ εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τόν ἄξιο Ἱεράρχη, ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειψε τά γήινα καί ὅλους ἐμᾶς πού ἡ ἀγάπη πρὸς τό πρόσωπό του ἦταν ἀπέραντη, ἀποτελεῖ, ἐπιπρόσθετα, καί πράξη δίκαιης εὐγνωμοσύνης, πού ταιριάζει στήν ἐλληνική μας καταγωγή καί στήν ὀρθόδοξη πίστη μας. Οἱ πολλοί, πού ἔχουν εὐεργετηθεῖ ἀπό τό σεπτό Ἀρχιερέα, ὁ ὁποῖος δέν διαβαίνει πιά μαζί μας τό δρόμο τῆς πρόσκαιρης αὐτῆς ζωῆς, αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη, ἀλλά καί τήν ὑποχρέωση, καί μέ σπονδή δακρύων νά ράνουν τόν τάφο του, καί τή μορφή του καί τήν προσωπικότητά του νά θυμηθοῦν μέ ἀγάπη, καί τή ζωή καί τά ἔργα του νά ἀπαριθμήσουν καί τίς εὐχές τους νά ἀναπέμψουν στόν Ὑψίστο γιά τήν ἀνάπαυση τῆς ψυχῆς του καί τήν κατάταξή του στίς σκηνές τῶν ἀγίων. Εἴμαστε βέβαιοι, πῶς ἡ ἐνάρετη ψυχὴ του, στίς αἰώνιες μονές, ὅπου βρίσκεται, ἀποδέχεται τήν προσφορά μας καί εὐαρεστεῖται μέ τίς ἐκδηλώσεις μας αὐτές, πού συνιστοῦν ἔκφραση εὐλάβειας καί ἀγάπης, καί προέρχονται ἀπό τά βάθη τῆς καρδιᾶς τῶν αἰσθαντικῶν φίλων καί ἐκτιμητῶν του. Εἶναι «δόσις ἀγαθὴ φίλῃ τε». Ἀπὸ τήν ἄλλη, βέβαια, παρέχεται ἡ

εὐκαιρία σέ ὅλους ὅσοι τίς παρακολουθοῦν, νά φρονηματιστοῦν ἀπό τό παράδειγμά του, νά παρηγορηθοῦν καί νά ἐξυψωθοῦν. Μέ τίς ἐκδηλώσεις αὐτές, πέρα ἀπό τήν τιμή πού δίκαια ἀπονέμεται στόν ἀείμνηστο Ἀρχιεπίσκοπο, μᾶς δίνεται ἡ εὐκαιρία νά ἀναβαπτιστοῦμε στά ἱερά νάματα τῆς ἠθικῆς, τῆς πνευματικῆς καί τῆς ἐθνικῆς μας συνείδησης.

Μιά ζωή τόσο πλούσια καί μία προσφορά τόσο πολύμορφη, πολύτιμη καί πολύχρονη δέν μπορεί νά κλειστεῖ μέσα στόν ἐλάχιστο χρόνο πού μοῦ ἔχει παραχωρηθεῖ ἀπό τούς διοργανωτές αὐτοῦ τοῦ φιλολογικοῦ μνημοσύνου, τούς ὁποίους καί πάλι εὐχαριστῶ γιά τήν τιμή πού μοῦ ἔκαναν νά εἶμαι ἀπόψε ὁ κύριος ὁμιλητής. Οὔτε μπορεί μέ τήν ὅποια φιλότιμη ἢ αὐθαίρετη ἢ ἄδικη προσπάθειά μου νά συμπτυχθεῖ ἡ πολυσχιδῆς δραστηριότητά του γιά νά χωρέσει στίς ἐλάχιστες σελίδες τοῦ κειμένου μου. Τό μόνο πού θά ἐπιχειρήσω νά πράξω, καί γι' αὐτό ζητῶ τήν ἐπιείκειά σας, εἶναι νά παρουσιάσω, μέ τό φτωχό μου λόγο, κάποιες παραμέτρους τῆς προσωπικότητάς του καί κάποιες πτυχές τῆς πλούσιας δράσης του. Συμπαραστάτες καί βοηθοί στή δύσβατη αὐτή ὁδοιπορία μου θά εἶναι τά ἔργα του, οἱ λόγοι του, τά λόγια του καί οἱ ἀναμνήσεις μου. Ἐκεῖ πού, κατά τήν κρίση μου, εἶναι ἀπαραίτητο νά φωτιστεῖ καλύτερα ἡ σκέψη καί οἱ προθέσεις του, θά παραθέσω αὐτούσια ἀποσπάσματα ἀπό τίς ὁμιλίες ἢ τά κηρύγματά του. Ἐξαίτίας τοῦ περιορισμοῦ τοῦ χρόνου τῆς ὁμιλίας μου, εἶναι βέβαιο, πώς πολλά καί σημαντικά πού θά ἔπρεπε νά εἰπωθοῦν, ἐξ ἀνάγκης θά παραλειφθοῦν. Προσθέτω, ἐπίσης, πώς τά φιλικά συναισθήματά μου δέν θά μέ παρασύρουν στήν ὑπερβολή ἢ στή σκίαση τῆς ἀλήθειας.

Διευκρινίζω πώς πρόθεσή μου, μέ τή σύντομη αὐτή ὁμιλία μου, δέν εἶναι νά τοποθετήσω τόν Ἀρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο Α' στό εἰκονοστάσι τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας. Οὔτε θά ἐπιχειρήσω τά ἀδύνατα, ἀλλά ἀκροθιγῶς μόνο θά καταθέσω ἐνώπιό σας τό πλούσιο ἔργο πού μᾶς κατέλειπε. Ἀπλῶς, θά ὑπενθυμίσω τί ἔπραξε γιά τήν Ἐκκλησία καί γιά τήν Πατρίδα, τί ἄφησε πίσω του

φεύγοντας, τί κληροδότησε σέ όλους ἐμᾶς, καί σέ ὅσους θά ἔρθουν ὕστερα ἀπό μᾶς. Καί δέν εἶναι λίγοι οἱ καρποί τῆς πολύχρονης προσφορᾶς τῆς φλογερῆς ψυχῆς του καί ὅσα γιά όλους ἔπραξε μέ ἀπέραντη ἀγάπη καί ἀφοσίωση καί μέ ἐπιδέξια σκέψη.

Στήν ὁμιλία μου ἔδωσα τόν τίτλο «Χρυσόστομος Α', ὁ φλογερός Ἱεράρχης», θέλοντας νά τονίσω τό πιό σημαντικό, κατά τήν κρίση μου, χαρακτηριστικό τῆς προσωπικότητάς του. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, πού ἀφιέρωσε τή ζωή του στή διακονία τῆς Ἐκκλησίας, ἦταν ὁ ἴδιος μιά φλόγα, πού φώτιζε τούς γύρω του, πού φλόγιζε μέ τό λόγο του καί μέ τήν ἐπιβλητική του ἐμφάνιση ὅλους ὅσοι τόν ἄκουαν. Ἦταν ὁ τίμιος, ὁ εἰλικρινής, ὁ γνήσιος ἄνθρωπος, πού φλεγόταν ἀπό πίστη πρὸς τό Θεό καί τήν πατρίδα, ἀπό τά λόγια τοῦ Θεανθρώπου καί ἀπό τή φωνή τῆς πατρίδας. Καιγόταν ἀπό τήν αἰσιοδοξία του γιά ἓνα λαμπρό αὔριο γιά τόν Ἑλληνισμό. Ὁ φλογερός του λόγος, πού μετατρεπόταν σέ θύελλα καί καταιγίδα καί ἀστραπή, ἄγγιζε καί πυρπολοῦσε μέ τά πύρινα μηνύματά του τίς καρδιές τῶν συμπατριωτῶν του καί τίς γέμιζε μέ τήν ἐλπίδα τῆς Ἀνάστασης καί τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ τόπου μας. Δέν ἦταν μόνο φωτοδότης, ἦταν καί πυρπολητής ψυχῶν καί διανοιῶν.

Ξετυλίγοντας τό νῆμα τῶν δραστηριοτήτων του, θά περιοριστῶ στήν ἐκκλησιαστική, κοινωνική, πολιτιστική καί ἐθνική του δράση.

Ὁ Κύπρου Χρυσόστομος ἔδωσε ὑψηλό νόημα καί βαθύ περιεχόμενο στό ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, ὅταν ἀνέλαβε τά ἡνία τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, μέσα σέ συνθήκες πού κάθε ἄλλο παρά ὁμαλές καί εἰρηνικές ἦταν. Ἡ ἀπελπισία, ἀπό τό θάνατο τοῦ Μακαρίου εἶχε κυριαρχήσει στίς καρδιές τοῦ κόσμου καί ἡ ὁδύνη ἀπό τήν καταστροφή πού ἔφεραν στόν τόπο μας τό πραξικόπημα καί ἡ εἰσβολή, δέν ἔδιναν περιθώρια αἰσιοδοξίας. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος σέ ὅλες αὐτές τίς ἀντιξοότητες ὑψώθηκε ὡς πραγματικός ἡγέτης, ἀναδείχτηκε στοργικός πατέρας, ἐπιδέξιος καπετάνιος, ἄξιος ποιμενάρχης τῶν λογικῶν προβάτων τῆς Ἐκκλησίας του καί ἀσυμβίβαστος ἀγωνιστής τῶν δι-

καίων τοῦ λαοῦ του. Τό ἔργο του ἐνίσχυαν ἡ κρίση καί ἡ εὐφυΐα πού διέθετε. Καί τά δύο αὐτά πολύτιμα θεῖα δῶρα τά καλλιέργησε, τά ἐκλέπτυνε καί τά τελειοποίησε μέ ἄσκηση καί μελέτη.

Τή ζωή του τή συμμέτρησε μέ ἀγαθοεργίες, γνωρίζοντας πώς ἡ προσφορά του αὐτή ἀναπέμπεται ὡς εὐδία στό Θεό. Ἐθρεψε πεινασμένους καί ξεδίψασε διψασμένους, ἔντυσε γυμνοὺς καί φιλοξένησε ξένους, ἐπισκέφτηκε ἀσθενεῖς καί φυλακισμένους, ἄκουσε ὅσους βογκοῦσαν, σφούγγισε τά δάκρυα ὅσων θρηνοῦσαν, ἄπλωσε τό χέρι του σ' ὅσους τόν εἶχαν ἀνάγκη. Γιά νά ἐπαναλάβω λόγια ἀπό τήν Παλαιά Διαθήκη, «*ποῦς ἐγένετο χολῶν, ὀφθαλμός τυφλῶν, πατήρ ἀδυνάτων*».

Συνέργησε, ἐπίσης, στήν ὀρθή παιδεία καί ἀγωγή τοῦ ποιμνίου του, στή γνώση τῆς ἀλήθειας καί στόν καταρτισμό τῶν ἡθῶν, στή σωτηρία τῶν ψυχῶν καί στή στήριξη τῆς πίστεως. Εἶχε τό ζήλο πού στολίζει τόν πραγματικό ποιμένα τῶν ψυχῶν καί αὐτόν πού τελετουργεῖ στό ἅγιο θυσιαστήριο. Ποίμανε τά λογικά πρόβατα τοῦ Χριστοῦ ὄχι γιατί ἦταν ἀναγκασμένος νά τό πράξει, ἀλλά μέ δική του ἐλεύθερη βούληση, ὄχι γιά προσωπικό κέρδος, ἀλλά ἀπό ἀνιδιοτέλεια, ὄχι γιά νά κατακυριεύσει τόν κληρο, ἀλλά γιά νά γίνει ὑπόδειγμά του. Ὡς ἀρχιερέας ὑπῆρξε ἀνεξίκακος καί πρᾶος. Ὁ θυμός, καί ὅταν τόν κατελάμβανε, γρήγορα τόν ἐγκατέλειπε. Δέν ἄφηνε στήν καρδιά του μίσος γιά κανένα, ἀκόμη καί γιά κείνους πού ἐπιχειροῦσαν νά τόν βλάβουν. Χαρακτηριστική ὑπῆρξε, ἐπίσης, ἡ ταπεινοφροσύνη του, γιά τήν ὁποία θά φέρω παραδείγματα:

Στήν τελετή τῆς ἐνθρόνισής του, στίς 14 Ἀπριλίου 1968, καί μετὰ τήν προσφώνησή του ἀπό τόν ἀείμνηστο Ἐθνάρχη Μακάριο Γ', στήν ἀντιφώνησή του ὡς Χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας μίλησε μέ ἄκρα ταπεινοφροσύνη, μέ εἰλικρίνεια, ἀλλά καί μέ εὐστοχία γιά τό δύσκολο ἔργο πού θά ἀνελάμβανε¹:

Ἀναμετρῶν τάς δυνάμεις μου, διερωτῶμαι: ποῖος ὁ λόγος τῆς

1. Βλ. περ. Ἀπόστολος Βαρνάβας (στό ἐξῆς: AB) 3-4 (1968) 105-115.

τοιαύτης τιμῆς; τίνα τὰ κοσμοῦντά με ἐφόδια, φυσικά ἢ ἐπίκτητα, μετὰ τῶν ὁποίων θά δυνηθῶ νά βαδίσω τήν δύσβατον πορείαν τῆς τοιαύτης ἀποστολῆς; Ἀνεξιχνίαστοι αἱ βουλαί τοῦ Ὑψίστου. Διότι εἰς ἑμαυτόν καθορῶν, οὐδέν εὕρισκω ἄξιον τῆς τιμητικῆς, ἀλλά καί βαρείας ταύτης κλήσεως, καί διὰ τοῦτο δέν δύναμαι νά ἀποκρύψω, ὅτι ἐπὶ πολύ ἐδίσταζον νά ἀποδεχθῶ τήν γενομένην προσφοράν· καθ' ὅσον ἱλιγγος κατελάμβανέ με, ὡς ἡτένιζον πρὸς τό ὕψος τοῦ ὑπουργήματος καί φρίκη διεπέρα τὰ μέλη μου πάντα, ὅταν ἀνελογιζόμην ὅτι ὁ ἀνάξιος ἐγώ καί ταλαίπωρος ἄνθρωπος θά ἐκαλούμην νά παρίσταμαι τῷ Θρόνῳ τῆς Χάριτος καί ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως Χριστοῦ νά τελεσιουργῶ τὰ φρικτά τοῦ Θεοῦ μυστήρια. Τρόμος διακατεῖχέ με καί δειλία συνεῖχέ με, μή φλεγῶ ὡσεὶ χόρτος καί ὡσεὶ τέφρα διαλυθῶ, ὅταν, τό εὐτελές ἐγώ καί εὐθραυστον σκεῦος, ἀγωγός θά ἐγενόμην καί μεταδότης τοῦ πυρός τῆς Θεότητος, ὅταν θά ἐτόλμων νά ἀναλάβω τήν διαποίμανσιν καί σωτηρίαν ψυχῶν, ὑπὲρ ὧν ὁ Χριστός ἀπέθανεν

Ἀλλά, ἡ ταπεινοφροσύνη του δέν περιορίζεται μόνο στό χῶρο τῶν ἐκκλησιαστικῶν του καθηκόντων. Ὁ Χωρεπίσκοπος Κωνσταντίας ἐπεκτείνεται καί στίς σχέσεις του μέ τήν κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τόν Ἀρχιεπίσκοπο καί Ἐθνάρχη Μακάριο, γιά τίς ὁποῖες θά μιλήσω παρακάτω²:

Ἀλλά πρὸς τούτοις ἕτερον βάρος καταπιέζει με καί φοβερώτερον καθιστᾷ τῆς διακονίας μου τό ἔργον. Τό βάρος τῆς ὑμετέρας, Μακαριώτατε, προσωπικότητος, παρά τῇ ὁποίᾳ καλοῦμαι νά ὑπηρετήσω. Πῶς ἐγώ, ἄπειρος καί ἀδέξιος, ἰκανός νά γίνω συνεργός ὑμῶν εἰς τήν διαποίμανσιν τῆς λογικῆς τοῦ Κυρίου ποίμνης; Ποίαις χερσί τρεμούσαις θά δύναμαι νά κρατῶ μεθ' ὑμῶν, τοῦ ἐν δεξιού τοῦ δεξιωτάτου οἰακοστροφου, τοῦ οἰακας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁλκάδος; Ἐν μέσῳ μάλιστα θαλάσσης πολυκυμάντου καί ταραχώδους; Γίγας ὑμεῖς, νάνος ἐγώ, συνθλίβομαι ὑπὸ τό βά-

2. Βλ. περ. ΑΒ, ὁ.π., σ. 109.

ρος τῆς συγκρίσεως. Οὐχ ἦττον ὅμως παρήγορος συγχρόνως μέ ἐνθαρρύνει σκέψις, ὅτι πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ δυνάμεως ἐν πᾶσι ἔξω τῆς ὑμετέρας Μακαριότητος τὴν πλουσιωτάτην πείραν, τό φιλόπονον τοῦ χαρακτηῆρος, τὰς σοφωτάτας νουθεσίας καὶ ὑποδείξεις, τὴν πατρικὴν ἐπιείκειαν καὶ στοργὴν καὶ συναντίληψιν.

Μέ τὴν ἴδια ταπείνωση θὰ ἀπαντήσῃ στὴν προσφώνηση τοῦ Ἐθνάρχῃ Μακαρίου, ὡς Μητροπολίτης Πάφου³, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1973:

Κύριε, οὐχ εὖρες ἄλλον ὃν ἀποστελεῖς; Ἵνα τί ἐπ' ἐμέ τόν ἀδύνατον τούς ὀφθαλμούς Σου ἔρριψας; Ἵνα τί ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν μου ὤμων τόν δυσβάστακτον τοῦτον φόρτον ἐπέθηκας; Πῶς ἐγὼ μόνος, μικρός καὶ ἄσημος, ἄπειρός τε καὶ ἀδέξιος, τούς οἴακας ἀσφαλῶς νά κρατήσω ἐν μέσῳ τοῦ χειμῶνος καὶ τοῦ κλύδωνος; Ἐπὶ τίνων βάθρων στηριζόμενος θὰ δυνηθῶ διὰ τῶν ἀσθενῶν καὶ σχεδόν ἀνυπάρκτων μου δυνάμεων νά ἀναστηλώσω τὰ ἐρείπια, τὰ ὁποῖα πολυχρόνιος τῆς Μητροπόλεως ταύτης ταλαιπωρία ἀφθόνως ἐπεσώρευσε; Τετραυματισμένος καὶ ἀσθενής ἐγώ, πῶς ἰάσομαι τὰς πληγάς;

Καί, ἀπευθυνόμενος πρὸς τό λαό τῆς Πάφου, τόνισε καὶ πάλι τὴν ἀδυναμία του⁴:

Δέν ἦλθον πρὸς ὑμᾶς, ἵνα κενοδοξίας πληρώσω ἐπιθυμίαν, ἀλλ' ἵνα ἐμαυτόν δι' ὑμᾶς καὶ ὑπὲρ ὑμῶν ἀναλώσω. Δέν ἦλθον, ἵνα Δεσπότην ἐφ' ὑμᾶς ἐμαυτόν ἐπιβάλω, ἀλλ' ἵνα ὑπηρέτην καὶ ἐργάτην καταστήσω τῆς ἐν Χριστῷ ὑμῶν οἰκοδομῆς.

Ἐπίσης, στὸν ἐορτασμό τῶν 25 χρόνων ἀρχιερατείας του, τό 1993, ὅταν οἱ ἔπαινοι γιὰ τὴν προσφορά του ἀπὸ τούς ἄλλους Ἱεράρχες πύκνωναν, αὐτός ἀπαντοῦσε ταπεινά⁵:

Ὅχι μόνο τίποτε δέν πράξαμε πέραν τῶν συνηθισμένων καθήκοντων, πού θὰ ἐπιτελοῦσε κάθε Ἀρχιερεὺς, ἀλλὰ καὶ ὅστε-

3. Βλ. ΑΒ 7-8 (1973) 270-278.

4. Βλ. ΑΒ ὁ.π., σ. 273.

5. Βλ. ΑΒ 12 (1993) 486.

ρήσαμε, λαμβανομένων υπόψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ὁποίου τήν διαποίμανση ἡ ἀγαθότητα τοῦ Κυρίου μᾶς ἐμπιστεύθηκε. Γι' αὐτό εἰλικρινά αἰσθανόμαστε τύψεις, ἀναλογιζόμενοι τό ἔργο μας σ' αὐτά τά εἰκοσιπέντε χρόνια πού πέρασαν, γιατί διαπιστώνουμε ὅτι δέν ἔχουμε νά παρουσιάσουμε καμιά ἀξιόλογη προσφορά πέραν τῆς συνήθους. Μπορούσαμε νά πράξουμε πολύ περισσότερα, ἀλλά, εἴτε λόγω ἀμελείας καί ραθυμίας, εἴτε λόγω ἐλλείψεως πνεύματος αὐτοθυσίας, παραλείψαμε νά τό πράξουμε.

Ἀπό τίς πρῶτές του ἐνέργειες ὡς Ἀρχιεπισκόπου, ἦταν ἡ ὁμαλή καί ἀπρόσκοπτη λειτουργία τῆς ἴδιας τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου. Μελέτησε καί μόνος καί μέ ἄλλους τόν Καταστατικό Χάρτη της καί προχώρησε σέ εἰσηγήσεις γιά τήν τροποποίηση ἄρθρων του. Ἡ ψήφισή του ἀπό τή Σύνοδο καί ἡ ἐφαρμογή του ἀπό τήν 1η Ἰανουαρίου 1980, ἀπετέλεσε ἕνα σημαντικό γεγονός γιά τή νεότερη ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου, γιατί ἀντιμετώπισε πολλά, ἄλυτα ὡς τότε, διοικητικά προβλήματα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Καταστατικός ἐκεῖνος Χάρτης λειτούργησε γιά εἴκοσι ἕνα χρόνια.

Σημασία ἔδωσε ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιεπίσκοπος καί στήν πνευματική στήριξη τοῦ ποιμνίου του. Τό Γραφεῖο Θρησκευτικῆς Διαφώτισης, τό ὁποῖο στελεχώθηκε μέ ἱκανούς θεολόγους καί ἔδωσε μεγάλη προσοχή στούς νέους ἀνθρώπους, διοργάνωσε πολλές ἐκδηλώσεις, συνέδρια, διαλέξεις καί ὁμιλίες, γιά νά ἐνισχύσει τήν ἠθική καί πνευματική διαπαιδαγώγηση τοῦ λαοῦ μας.

Στήριξε ἠθικά καί ὑλικά φορεῖς καί ὀργανώσεις πού ἔχουν στό ἐπίκεντρό τους τόν ἄνθρωπο, ἰδιαίτερα τό νέο, καί τήν ἐνίσχυση τῆς χριστιανικῆς του πίστεως. Τέτοιες ὀργανώσεις εἶναι οἱ Χριστιανικοί Σύνδεσμοι Γυναικῶν, γιά τοὺς ὁποίους ἔκανα λόγο πῶς μπροστά, ἡ Χριστιανική Ἐνωση Κυπρίων Ἐπιστημόνων, ἡ Χριστιανική Ἐνωση Νεολαίας καί Φοιτητῶν - Φοιτητριῶν, ἡ Ἐνωση Χριστιανῶν Ὁρθοδόξων Γονέων⁶. Ἡ Ἀρχιεπισκοπή βρισκόταν

6. Βλ. Φρ. Κλεάνθους, «Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος. Συμβολή στό

ἐπίσης δίπλα στίς Φιλόπτωχες Ἀδελφότητες, στά κατηχητικά, στά πνευματικά καί πολιτιστικά σωματεῖα τῶν ἐνοριῶν. Ἐπίσης, ἐνίσχυσε καί ἀνασυγκρότησε τίς κατασκηνώσεις κατηχητικῶν στόν Ἅγιο Νικόλαο Στέγης.

Ἐξέδωσε, ἀκόμη, τό μηνιαῖο περιοδικό *Πνευματική Ἑπαλξη*. Στήν προσπάθειά του νά διαδώσει τό καλό θρησκευτικό καί πνευματικό βιβλίο, τήν καλή εὐρωπαϊκή μουσική, ὅπως ἐπίσης καί τήν παραδοσιακή καί βυζαντινή μουσική, ἱδρυσε καί λειτούργησε, κοντά στήν Ἀρχιεπισκοπή, τό βιβλιοπωλεῖο «Τό Φῶς». Ἐδωσε ἐπίσης ὁδηγίες καί ἐκδόθηκαν, στό μεγαλύτερό τους μέρος, τά *Κύπρια Μηναῖα*, τά ὁποῖα περιλαμβάνουν τίς Ἀκολουθίες τῶν Κυπρίων Ἀγίων, πού τελοῦνταν ἤ τελοῦνται στήν Κύπρο. Φρόντισε ἐπίσης γιά τή μόρφωση τῶν κληρικῶν, τήν ἠθική τους ἐπάρκεια καί ἐνίσχυσε τή λειτουργία τῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς. Ἐργάστηκε καί ὁ ἴδιος ὡς καθηγητής στήν Ἱερατική Σχολή «Ἀπόστολος Βαρνάβας», ὅπως ἐπίσης καί στό Παγκύπριο Γυμνάσιο Ἀρρένων Κύκκου ἀπό τό 1961 ὡς τό 1966.

Ἀσταμάτητο ὑπῆρξε τό ἐνδιαφέρον του γιά τή λειτουργία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς τῆς Κέννας, ἔτσι πού τό ἱεραποστολικό ἔργο τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας νά εἶναι ἀποδοτικό καί ἐπιτυχημένο. Εἶναι γνωστό, ἐξάλλου, πώς τό Μάρτιο τοῦ 1971 συνόδευσε τόν ἀείμνηστο Ἐθνάρχη Μακάρο στήν Ἀφρική, ὅπου τέλεσαν ὁμαδικές βαπτίσεις καί μετέφεραν τό μήνυμα τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Εὐαγγελίου στήν Κέννα. Ἀναθέρμανε τίς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου μέ τίς ἄλλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, μέ τό Παγκόσμιο Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν, τό Συμβούλιο Ἐκκλησιῶν Μέσης Ἀνατολῆς, μέ τή Διάσκεψη Ἐκκλησιῶν Εὐρώπης, μέ ἐτερόδοξες ἐκκλησίες καί μέ ἄλλες ἐκκλησιαστικές ὀργανώσεις, σέ ὁλόκληρο τόν κόσμο. Ἀνέγειρε, ἀναστήλωσε, συντήρησε, ἀγιογράφησε πολλούς ναούς. Ἐνεργοποίησε, ἐπίσης, τά διάφορα τα-

ἔργο καί στήν προσφορά του», περ. *AB* 5-6 (2006) 228-241 καί ἀνάτυπο, Λευκωσία 2006, σσ. 11-12.

μεῖα ὑποτροφιῶν, στά ὅποια προήδρευε ὁ ἴδιος. Δέν εἶναι λίγοι οἱ κύπριοι φοιτητές πού ἐπωφελήθηκαν ἀπό τίς ὑποτροφίες αὐτές.

Μέ τήν ἴδρυση τοῦ τηλεοπτικοῦ σταθμοῦ «Ὁ Λόγος» θέλησε νά μεταφέρει καί στήν τελευταία γωνιά τοῦ νησιοῦ μας τή φωνή τοῦ Εὐαγγελίου καί τῆς Ἑλληνικῆς παράδοσης καί νά συμβάλει στήν ἀνύψωση τοῦ ἠθικοῦ καί πνευματικοῦ ἐπιπέδου καί στήν ἐνίσχυση τοῦ πνεύματος ἀντίστασης τοῦ λαοῦ μας.

Γενικά, μπορούμε νά ποῦμε πώς μέ ὅλα αὐτά τά ἔργα του ὕλοποίησε τήν ὑπόσχεση πού ἔδωσε στόν ἐνθρονιστήριο λόγο του:

Τήν Ἱεράν Ἀρχιεπισκοπήν πηγὴν καταστήσω ἀέναον, νάμα πνευματικόν προχέουσαν πᾶσι τοῖς διψῶσι, καί τάς ψυχάς τῶν προσερχομένων αὐτῇ ἀναψύχουσαν. Ἐντιμον καί ὑπερήφανον καί σεβαστόν τό ὄνομα τῆς Κύπριδος Ἐκκλησίας κρατήσω ἐνώπιον παντός τοῦ λαοῦ καί ἐνώπιον πάσης ἀρχῆς καί ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις καί ἐν τοῖς ἔθνεσι.

Σημαντική ὑπῆρξε ἐπίσης ἡ συμβολή του στήν πολιτιστική ζωὴ τοῦ τόπου μας. Ὑλοποίησε, μαζί μέ τόν ἀείμνηστο Πρόεδρο τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας Σπύρο Κυπριανοῦ, τό ὄραμα τοῦ ἀείμνηστου Ἐθνάρχῃ Μακαρίου, μέ τήν ἴδρυση καί λειτουργία τοῦ Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', γιά τήν ἐκτέλεση ἢ τή συμπλήρωση σκοπῶν θρησκευτικῶν, ἐκπαιδευτικῶν, πολιτιστικῶν, νοσηλευτικῶν καί γενικά κοινωφελῶν καί ἐθνικῶν. Τό Νοσηλευτικό Κέντρο, πού ἀνεγέρθηκε μέ ἔξοδα τοῦ Ἰδρύματος παραδόθηκε στό Κράτος γιά λειτουργία καί συντήρηση. Τό Πολιτιστικό Κέντρο τοῦ Ἰδρύματος περιλαμβάνει τό Βυζαντινὸ Μουσεῖο, τὴ Βιβλιοθήκη, τὸ Γραφεῖο συγγραφῆς τῆς Κυπριακῆς Ἱστορίας, τὸ ἐκδοτικὸ τμήμα καί τήν Αἵθουσα τελετῶν καί ἐκδηλώσεων, στήν ὁποία τώρα θρискόμαστε. Ἀγωνίστηκε, ἐπίσης, νά ἀνεύρει καί νά ἐπαναπατρίσει τοὺς κλεμμένους καί λεηλατημένους ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἀνεκτίμητους ἐκκλησιαστικούς καί πολιτιστικούς θησαυροὺς μας. Τά ἀνεκτίμητης ἀξίας πολύτιμα ψηφιδωτά τῆς Κανακαριᾶς, πού φιλοξενοῦνται, προσωρινά, στό Βυζαντινὸ μας Μουσεῖο, ἀποτελοῦν μέρος ἀπὸ τοὺς ἐπαναπατρισθέντες θη-

σαυρούς μας. Ἐνίσχυσε, ἐπίσης, ἠθικά καί ὕλικά, πολλούς πνευματικούς καί πολιτιστικούς φορεῖς, καθώς καί ἀρκετούς κύπριους συγγραφεῖς.

Τόν ἀγνό, ἄδολο καί φλογερό πατριωτισμό τοῦ Χρυσοστόμου κανέννας δέν βρέθηκε ὥς τώρα νά τόν ἀμφισβητήσει. Ἀκόμη καί οἱ ἀντιφρονοῦντες, τό μόνο πού εὑρίσκαν νά κατηγορήσουν ἦταν ἡ, κατά τήν ἄποψή τους, ἀδιαλλαξία του. Τόν εἰρωνεύονταν, ἀκόμη τόν χλεύαζαν γιά τό ὄρθιο καί ἀπαρασάλευτο ἀγωνιστικό του φρόνημα.

Τό ἐνδιαφέρον του γιά τήν πορεία τοῦ ἐθνικοῦ μας θέματος καί ἡ ἐπιθυμία του γιά προσφορά στά κοινά, ξεκίνησε ἀπό πολύ παλιά. Ὑπῆρξε στενός συνεργάτης τοῦ Ἐθνάρχῃ Μακαρίου Γ', ἀπό τά φοιτητικά του χρόνια. Μετά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ Μακαρίου καί τῶν συνεξορίστων του ἀπό τίς Σευχέλλες καί τήν κάθοδό τους στήν Ἀθήνα, ὁ Μακάριος τοῦ ἀνέθεσε, γιά κάποιο χρονικό διάστημα, τό Γραφεῖο τῆς Ἐθναρχίας. Ἀπό τότε συνδέθηκε στενά μέ τόν Ἐθνάρχη, ὑπῆρξε εἰλικρινής καί πρόθυμος βοηθός του, ὅχι μόνο στά ἐκκλησιαστικά θέματα, ἀλλά καί στήν ἐθνική του δράση.

Στίς πιό δύσκολες καί κρίσιμες ὥρες, ὅχι μόνο γιά τόν Ἀρχιεπίσκοπο καί Πρόεδρο τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, ἀλλά καί γιά τήν ἴδια τή μαρτυρική μας πατρίδα, ὁ Χρυσόστομος βρισκόταν δίπλα του, ἀφιερώνοντας ὁλόψυχα τόν ἑαυτό του στόν ἴδιο καί στήν πατρίδα του. Ἀρκεῖ νά ἀναφέρω ἕνα μόνο ἀπό τά πολλά περιστατικά τῆς συμπαράστασης καί τῆς ἀφοσίωσής του. Στίς ἀκραῖες ἐκεῖνες στιγμές τοῦ πραξικοπήματος, ὅταν ἡ ζωή τοῦ Ἐθνάρχῃ διέτρεχε τόν ἔσχατο κίνδυνο, ἡ Μητρόπολη Πάφου, μέ Μητροπολίτη τό Χρυσόστομο, ὑπῆρξε τό ἀσφαλές καταφύγιο τοῦ Μακαρίου. Ἡ Μητρόπολη, τό πραγματικό φρούριο ἀντίστασης, ὑπῆρξε ἡ κιβωτός τῆς σωτηρίας τοῦ Ἐθνάρχῃ, ἀλλά καί τῆς πατρίδας μας. Ἀπό τό γραφεῖο τοῦ Μητροπολίτη Χρυσοστόμου, ὁ Μακάριος ἔστειλε τά τρία μηνύματά του μέσω τοῦ Ἐλεύθερου Ραδιοσταθμοῦ τῆς Πάφου, πρὸς τό λαό του, ἀλλά καί πρὸς ὅλο

τόν κόσμο ὅτι ἦταν ζωντανός, ἀνατρέποντας τὰ προδοτικά σχέδια τῆς ἐλληνόφωνης χούντας. Φυσικά, πλήρωσε ἀρκετά γι' αὐτήν του τή στάση ἐνάντια στούς πραξικοπηματίες. Διαβάζω ἕνα πολύ σύντομο ἀπόσπασμα ἀπό τή γραπτή κατάθεσή του, σέ πρῶτο πρόσωπο, στήν ὁποία ἀναφέρεται στή συμπεριφορά τοῦ Ἑλλήνα ἀξιωματικοῦ, ὁ ὁποῖος ἠγῆθηκε τῶν πραξικοπηματιῶν στήν Πάφο⁷, μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ Μακαρίου γιά τό ἐξωτερικό:

Εἰσῆλθε διαίως εἰς τό γραφεῖον μου, μέ ἠπείλησε καί μέ ἐξύβρισε μέ γλῶσσαν τροφίμου τῶν χαμαιτυπείων, ἀπέκλεισε τήν Μητρόπολιν καί ἀπέκοψε πᾶσαν ἐπικοινωνίαν μου μετά τοῦ ἔξω κόσμου. Τήν 18ην μέ συνέλαβε καί μέ ἐξηνάγκασε νά ἐπιβιβασθῶ αὐτοκινήτου καί τῇ συνοδείᾳ του μέ ὠδήγησεν εἰς τὰ γραφεῖα τῶν πραξικοπηματιῶν, ὅπου ἐκρατήθην ἀπομονωμένος ἐπὶ ὀκτάωρον καί ἀκολούθως ὠδηγήθην εἰς τό Μετόχιον Κύκκου, ὅπου ἐνεκλωδίσθην μετά τῶν λοιπῶν ἀρχιερέων.

Ὁ ὁμιλητής, ὁ ὁποῖος τόν ἐπισκέφτηκε στό Μετόχι Κύκκου, στίς θλιβερές ἐκεῖνες μέρες πού τά πάντα τά «ἔσκιαζε ἡ φοβέρα καί τά πλάκωνε ἡ σκλαβιά», μπορεῖ νά ἐπιβεβαιώσῃ πώς οὔτε τό φρόνημά του εἶχε καμφθεῖ, οὔτε ἡ πίστη του γιά τήν ἐπικράτηση τῆς δημοκρατίας μέ τήν ἐπιστροφή τοῦ Μακαρίου εἶχαν κλονιστεῖ.

Μέ τήν ἐπιστροφή τοῦ Μακαρίου, μετά τή βάρβαρη τούρκικη εἰσβολή, ὁ Χρυσόστομος ἦταν δίπλα στό Μακάριο, στήν ἡράκλεια προσπάθειά του γιά τήν ἀναστήλωση ὅχι μόνο τοῦ Κράτους, ἀλλά καί, κυρίως, τοῦ φρονήματος τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ, πού εἶχε καταβαραθρωθεῖ ἀπό τό πραξικόπημα καί τήν εἰσβολή. Ἡ συμφορά πού βρῆκε τήν Κύπρο ἦταν φοβερή, οἱ πληγές δέν γιαιτρεύονταν εὐκολα, καί οἱ κίνδυνοι ἦταν προφανεῖς. Ἦταν δίπλα στό Μακάριο ὡς τήν τελευταία πνοή τοῦ Ἐθνάρχῃ.

7. Βλ. Π. Καννάουρος - Α. Κ. Φυλακτοῦ, *Ἡ Πάφος τῆς Ἀντίστασης*, Λευκωσία 2010, σ. 176.

Δέν ἦταν ὑπερβολικά τά λόγια πού εἶπε στήν κηδεῖα τοῦ Μακαρίου. Ἀντίθετα, ἦταν λίγα σέ σχέση μέ τά ὅσα συναισθήματα θλίψης γιά τό χαμό τοῦ στενοῦ συνεργάτη καί ἀνιδιοτελεῖ εὐεργέτη του κατακυρίευαν τήν ψυχή του⁸:

Ζεῖ καί θά ζεῖς πάντοτε στίς ψυχές μας, στίς σκέψεις μας, στή μνήμη μας. Ζεῖς καί θά ζεῖς πάντοτε στούς θρύλους καί στίς ἱστορίες μας, στά βουνά καί στίς λαγκαδιές τῆς Νήσου μας, στή Μόρφου, στήν Κερύνεια, στόν Πενταδάκτυλο, στήν Καρπασία, στήν Ἀμμόχωστο, στήν Πάφο, στή Λεμεσό, στή Λάρνακα, στόν Ὀλυμπο. Σέ κάθε σπιθαμή τῆς γῆς αὐτῆς, πού μέ τόν ἰδρωτά σου πότισες καί ἀγίασες μέ τό αἷμά σου. Ζεῖς καί θά ζεῖς πάντοτε, γιατί ἡ ζωή τῆς Κύπρου ἦταν ζωή σου. Καί ἡ Κύπρος θά ζήσει, γιατί αὐτή εἶναι ἡ δική σου θέληση καί ἡ ὑποθήκη.

Ὅταν ὁ ψηφισμένος πιά Ἀρχιεπίσκοπος ἀποδεχόταν τήν ἐκλογή του, ἐπαναλάμβανε συγκινημένος⁹:

Καί μόνη ἡ σκέψις ὅτι τοῦ Γίγαντος τούτου καθίσταμαι διάδοχος, συγκλονίζει με καί ἐκ βαθέων συνταράσσει τήν ὑπαρξίν μου.

Καί στόν ἐνθρονιστήριο λόγο του θά ἐπαναλάβει¹⁰:

Καί τήν ἀνεπάρκειαν ταύτην τῆς ψυχῆς μου καθ' ὑπερβολήν μεγεθύνει ἡ σκέψις, ὅτι διαδέχομαι εἰς τῆς Ἐκκλησίας τό πηδάλιον τήν πολυδιάστατον καί μαρτυρικήν μορφήν Μακαρίου Γ' τοῦ Μεγάλου, τοῦ ὑπέρ πάντα ἄλλον πολλαπλῶς κλείσαντος τόν θρόνον τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα καί πολυειδῶς τοῦτον τιμήσαντος. Τήν σμικρότητα καί ἀδυναμίαν μου πρός τήν ἐκείνου

8. Βλ. περ. ΑΒ 8 (1977) 287 καί Π. Παπαδημήτρης, *Χρυσόστομος ὁ Α΄. Ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ἰουστινιανῆς καί πάσης Κύπρου*, Λευκωσία 1979, σ. 87.

9. Βλ. περ. ΑΒ 11 (1977) 465 καί Π. Παπαδημήτρης, ὁ.π., σ. 90.

10. Βλ. περ. ΑΒ, ὁ.π., σ. 482 καί Ἀ. Τηλλυρίδης, *Χρυσόστομος Α΄, Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ἰουστινιανῆς καί πάσης Κύπρου*, Λευκωσία 1977, σ. 28.

δύναμιν καί μεγαλοσύνην ἢ σκέψις μου προβάλλουσα, εἰς κραυγὴν συντριβῆς καί ἀπογνώσεως πρὸς τὸν Σωτῆρα Κύριον ὠθεῖ τὴν καρδίαν μου.

Θά ἀπευθυνθεῖ καὶ πάλι πρὸς τὸν προκάτοχό του ἀείμνηστο Ἐθνάρχη¹¹:

Καὶ νῦν ἐν συγκινήσει ψυχῆς καὶ ἐν εὐγνωμοσύνῃ θαθεῖα ἡ σκέψις μου πρὸς σέ στρέφεται, ὧ σεβασμία καὶ μαρτυρική μορφή τοῦ αἰοιδίου προκατόχου μου καὶ μεγάλου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἡγέτου, Ἐθνάρχου καὶ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου. Ἐν εὐλαβείᾳ πολλῇ νοερῶς σέ κατασπάζομαι καὶ ὡς εὐγνωμοσύνης μικρὸν ἀντίδοτον τὴν διαβεβαίωσιν παρέχω σοι ἐνώπιον κλήρου καὶ λαοῦ, ὅτι ἐπὶ τὰ ἴχνη σου βαδίσω, τάς ὑποθήκας σου φυλάξω, τὰ ἔργα, ἅπερ ἡμιτελῇ κατέλιπες, συμπληρώσω.

Ἡ σκέψη του γιὰ τὴν πορεία πού ἔπρεπε νά ἀκολουθηθεῖ, ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία τοῦ τόπου, ἦταν καθαρὴ σάν κρύσταλλο. Τό πρόβλημά μας δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν εἰσβολή καὶ τὴν κατοχή. Τίποτε ἀπὸ τὰ τετελεσμένα τῆς Ἀγκυρας δέν πρέπει νά δεχτοῦμε. Ἡ ἐπιβίωσή μας στὸν τόπο μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ μᾶς καὶ ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό. Οὔτε ἡ συνομοσπονδία δίνει τὴ λύση, οὔτε ἡ ὁμοσπονδία, ἀλλὰ ἓνα ἐλεύθερο, ἀνεξάρτητο καὶ δημοκρατικὸ κράτος. Πρέπει νά εἴμαστε διεκδικητικοὶ καὶ ἀκοίμητοι καὶ νά μὴ παραμένουμε ἀδρανεῖς. Αἰσθανόταν βαθύτατα τὴν εὐθύνη του γιὰ τὴ μοῖρα τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἄπειρος πόθος του ἦταν ἡ ἀφύπνιση καὶ ἡ ἀνόρθωση τοῦ ἀγωνιστικοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ.

Ὡς ὁ νέος Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου, θά διακηρύξει¹²:

Ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἡ Ἐκκλησία θά ἀποδεχθῇ τὴν νομιμοποίησιν τῆς ἀρπαγῆς καὶ τῆς ἀδικίας. Δέν θά δεχθῶμεν τὴν

11. Βλ. περ. ΑΒ, ὁ.π., σ. 482.

12. Βλ. περ. ΑΒ, ὁ.π., σ. 481.

ἀπεμπόλησιν τῶν δικαίων ἡμῶν, δέν θά διαγράψωμεν ποτέ τά ἀρπαγέντα ὑπό τῶν Τούρκων εἰσβολέων Κυπριακά ἐδάφη, οὐδέ θά λησμονήσωμεν τά ἱερά ἡμῶν προσκυνήματα. «Ἐπιλησθείη ἡ δεξιὰ μου, ἐάν ἐπιλάθωμαί σου», ᾧ σεπτόν σκῆνωμα τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα. «Κολληθείη ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, ἐάν μή μνησθῶ ὑμῶν», ᾧ τάφοι προγόνων ἱεροί καί σεβάσμια μνήματα ἀδελφῶν καί πατέρων.

Οἱ διαβεβαιώσεις αὐτές τοῦ ἀείμνηστου Χρυσοστόμου τηρήθηκαν, μέ θρησκευτική εὐλάβεια, ἀπό τόν ἴδιο, ἀπό τήν πρώτη ὡς τήν τελευταία στιγμή τῆς ἀρχιερατείας του. Παρέμεινε σταθερός καί ἀνυποχώρητος καί δέν παρέκκλινε ἀπό τίς προγραμματικές του αὐτές δηλώσεις, οὔτε στό ἐλάχιστο.

Μεγάλη στιγμή γιά τήν Κύπρο καί τήν υπόθεσή της ἦταν ἡ ἐπίσκεψη στή Λευκωσία τοῦ Πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδας Ἀνδρέα Παπανδρέου, στίς ἀρχές τῆς ἀνάληψης τῶν καθηκόντων του, τό Φεβρουάριο τοῦ 1982. Ἡ ἐπίσκεψη ἐκείνη, πέρα ἀπό τό συμβολικό της χαρακτηῖρα, ἐνίσχυσε τό ἠθικό τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ἐδυνάμωσε τή θέλησή του γιά ἀντίσταση στά τετελεσμένα τῆς Ἀγκυρας. Ἡ παρουσία τοῦ Ἑλληνα Πρωθυπουργοῦ, πού ἐπανατοποθετοῦσε τό Κυπριακό στήν ὀρθή του διάσταση, ὅτι δηλαδή ἦταν πρόβλημα εἰσβολῆς καί κατοχῆς, ἔδωσε τήν εὐκαιρία στόν Προκαθήμενο τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας νά διακηρύξει πρὸς ὅλους ὅτι ὁ Κυπριακός Ἑλληνισμός θά ἀγωνιζόταν μέ ὅλες του τίς δυνάμεις γιά μιὰ λύση δίκαιη, δημοκρατική καί λειτουργική. Εἶπε, ἀνάμεσα στά ἄλλα, ὑποδεχόμενος στήν Ἀρχιεπισκοπή τόν Ἑλληνα Πρωθυπουργό¹³:

Ἡ διακήρυξή σας γιά ἐπανατοποθέτηση τοῦ κυπριακοῦ προβλήματος στό διεθνές προσκήνιο σάν θέματος εἰσβολῆς καί κατοχῆς, καί ὅχι σάν θέματος διακοινοτικῆς διαφορᾶς, ἀποδεικνύει πῶς ἔχετε συλλάβει στό βάθος της τήν κακοδαιμονία τῆς ἐξέ-

13. Βλ. περ. ΑΒ 2 (1982) 81-86.

λιξής του. Ἦταν φυσικό αὐτή ἡ θέση σας νά συναντήσῃ λυσσαλέα ἀντίδραση, γιατί ἔρχεται νά ξεκαθαρίσῃ τή σύγχυση, πού σκόπιμα καλλιέργησαν οἱ Τοῦρκοι καί οἱ σύμμαχοί τους καί, δυστυχῶς, ἐνίσχυσαν οἱ ἀτέρμονες καί ἄκαρπες διακοινοτικές συνομιλίες. Ἔρχεται νά ξαναπροβάλῃ γυμνό τό ἔγκλημα τῆς Τουρκίας σέ βάρος ἐνός ἀνεξάρτητου Κράτους στή διεθνή ἀμφικτιονία καί νά τήν καταστήσῃ ὑπεύθυνη καί ὑπόδικη γιά τή συνέχιση τῆς κατοχῆς καί γιά τόν ἀπάνθρωπο ξεριζωμό ἐνός φιλειρηνικοῦ λαοῦ ἀπό τίς πατρογονικές του ἐστίες.

Καί, παρακάτω, στήν προσφώνησή του θά διακηρύξῃ, ὑποδεικνύοντας, μέ πολλή παρρησία, στόν Ἑλληνα Πρωθυπουργό τίς εὐθύνες του¹⁴:

Καί ἐδῶ, ἀκριβῶς, στό καμίνι τῶν δυσκολιῶν δοκιμάζεται τό μεγαλεῖο καί ἡ ἀρετή ἐνός λαοῦ, ἀλλά καί ἡ ἱκανότητα καί μεγαλοσύνη τῶν ἡγετῶν του. Γιατί ἱκανός ἡγέτης δέν εἶναι ἐκεῖνος, πού μπροστά στίς δυσκολίες δέχεται τήν ἀδικία σάν ρεαλισμό, ἀλλά ἐκεῖνος, πού κατορθώνει νά μεταβάλῃ, παρά τίς ἀντίξοες συνθηκες, σέ ρεαλισμό δίκαιο. Ἄλλωστε αὐτό μαρτυρεῖ ἡ μακραίωνη τοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἱστορία... Ναί, εἴμαστε λίγοι καί ἄοπλοι καί γι' αὐτό καί ἀδύνατοι. Τό ξέρουμε. Ἀλλά ἡ Ἱστορία μας γράφτηκε πάντα ἀπό τοὺς λίγους καί τοὺς ἄοπλους. Ἡ δύναμή μας καί τό μεγαλεῖό μας βρῆκαν πάντα τήν τελείωσή τους μέσα στήν ὀλιγαριθμία, στήν ἀδυναμία καί στήν ἀσθενεία μας. Γιατί οἱ ἀδύνατοι γίνονται δυνατοί καί οἱ λίγοι πολλοί, σάν μέσα τους ὀρθό στέκει το μεγαλεῖο τοῦ ἀγῶνα καί τῆς θυσίας γιά τήν ἐλευθερία καί τό δίκαιο, γιά τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν τιμή, γιά τήν προάσπιση τῶν ἐστιῶν καί τῶν βωμῶν τοῦ Ἑθνους... Ἡ δικαίωση εἶναι κατορθωτή, ὅσο καί ἄν πολλοί εἶναι οἱ ἐχθροί μας. Ἀρκεῖ νά ἐπιδείξουμε ἐγκαρτέρηση, ἀντοχή, ἐπιμονή, σωφροσύνη, ἀλλά καί ἀγωνιστικότητα καί τόλμη στή διεκδίκηση τῶν δικαίων μας καί πρό πάντων πίστη, πίστη πῶς δέν ὑπάρχουν ἀδύ-

14. Βλ. περ. ΑΒ, ὁ.π., σ. 85.

νατα για εκείνον, πού θέλει νά αγωνίζεται. Ὁ Ἑλληνισμός πά-
νω στή γῆ τούτη πρέπει νά ζήσει. Εἶναι δική μας εὐθύνη, ἀλλά
καί δική σας, κ. Πρωθυπουργέ. Εἶναι εὐθύνη ὅλου τοῦ Ἑλληνι-
σμοῦ.

Τρεῖς μῆνες ὑστερότερα, τό Μάϊο τοῦ 1982, σέ κήρυγμά του¹⁵,
στήν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, στό Παραλίμνι, θά τονίσει
καί πάλι:

Στόχοι τοῦ ἀγωνά μας εἶναι - καί πρέπει νά εἶναι - ἡ ἀπελευ-
θέρωση κάθε γωνιάς τῆς σκλαβωμένης πατρίδας μας, ἡ ἀνάκτη-
ση ὅλων τῶν πατρογονικῶν μας ἐστίων καί ἡ ἀποκατάσταση τῆς
ἐλευθερίας καί τῆς δικαιοσύνης σ' ὅλη τήν Κύπρο καί γιά ὅλους
τούς κατοίκους της. Δέν ξεχνοῦμε, οὔτε ξεγράφουμε, καμιά γω-
νιά τῆς γῆς τούτης, πού μᾶς κληροδότησαν οἱ πατέρες μας. Οὔτε
τήν Ἀμμόχωστο, οὔτε τή Μόρφου, οὔτε τήν Καρπασία, ἀλλ' οὔτε
καί τήν Κερύνεια. Καί πρέπει τοῦτο, μέ τήν ἀγωνιστική τοποθέ-
τηση τοῦ θέματός μας, νά τό καταστήσουμε σαφές πρός κάθε
κατεύθυνση. Γιατί ἂν δεχτοῦμε διαχωρισμό τῆς πατρίδας μας σέ
βορρᾶ καί σέ νότο, τό βόρειο τμήμά μας ἀργά ἢ γρήγορα θά με-
ταβληθεῖ σέ προγεφύρωμα τῆς Τουρκίας καί τότε τίποτε, ἀπ'
ὅσα φτιάχνουμε σήμερα, δέν μπορούμε νᾶμαστε βέβαιοι, πώς θά
ᾔναι δικά μας καί αὔριο.

Τό Μάϊο τοῦ ἴδιου χρόνου¹⁶, θά θέσει ξεκάθαρα, ἐνώπιον τοῦ
λαοῦ, τήν ὀρθή πορεία γιά τή λύση τοῦ Κυπριακοῦ. Τό Κυπριακό,
θά ἐπαναλάβει, εἶναι θέμα εἰσβολῆς καί κατοχῆς καί ὄχι ἐνδο-
κοινοτικῆς διαφορᾶς:

Εἶναι ψευδεῖς οἱ ἰσχυρισμοί ἐκείνων, πού λέγουν, ὅτι οἱ δια-
κοινοτικές συνομιλίες ἔχουν σάν βάση τά ψηφίσματα τῶν Ἡνω-
μένων Ἐθνῶν. Κανένα ψήφισμα τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν δέν
ἐξαρτᾶ ἀπό τά ἀποτελέσματα τῶν διακοινοτικῶν συνομιλιῶν

15. Βλ. περ. ΑΒ 5 (1982) 216-219.

16. Βλ. περ. ΑΒ 6-7 (1982) 251-252.

οὔτε τήν ἐπιστροφή τῶν προσφύγων στίς πατρογονικές τους ἐστίες, πού εἶναι ἀπόλυτο δικαίωμα, οὔτε τήν ἀποχώρηση τῶν στρατευμάτων εἰσβολῆς ἀπό τή νῆσό μας. Καί κανένα ψήφισμα τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν δέν προβλέπει πρῶτα διακοινοτικές συνομιλίες κι ὕστερα φυγή τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ὅσοι, λοιπόν, ὑποστηρίζουν, πῶς πρέπει πρῶτα νά βροῦμε λύση στίς διακοινοτικές συνομιλίες, γιά νά φύγουν τά τουρκικά στρατεύματα, ὑποστηρίζουν ἀπόψεις καί ἀντίθετες πρός τά ψηφίσματα τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν καί λογικά καί ἐθνικά ἀπαράδεκτες, ἀλλά καί γίνονται σύμμαχοι τῆς Τουρκίας στήν προσπάθειά της νά παρουσιάσει τό κυπριακό πρόβλημα σάν μία διακοινοτική διαφορά, καί ἐνισχύουν τίς ἐπιδιώξεις της νά συνεχίσει τήν παρουσία της ἐδῶ καί νά διχοτομήσει τήν Κύπρο, γιά νά ἐξασφαλιστεῖ, ἤδηθεν, ἡ ἐπιβίωση τῶν Τουρκοκυπρίων... Χωρίς ἀγῶνες καί χωρίς ἐνότητα σ' αὐτούς τοὺς ἀγῶνες δέν κατοχυρώνεται ἡ ἐλευθερία καί ἡ δικαιοσύνη στοὺς λαούς.

Ὅταν, τό 1991, ὁ τότε Πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδας Κωνσταντῖνος Μητσοτάκης πραγματοποιοῦσε ἐπίσημη ἐπίσκεψη στήν Κύπρο¹⁷, ὁ Κύπρου Χρυσόστομος δέν ἔχασε τήν εὐκαιρία πού τοῦ δινόταν γιά νά ἐπαναλάβει αὐτά πού εἶπε πρὶν ἀπό ἐννιά χρόνια στόν ἀείμνηστο Ἀνδρέα Παπανδρέου:

Ζητοῦμε ὡς Ἑλληνες τή δυναμική παρουσία τῆς Μητέρας Πατρίδας στόν ἀγῶνα πού διεξάγουμε! Καί ὁ ἀγῶνας πού διεξάγουμε δέν εἶναι μόνο γιά τήν Κύπρο. Εἶναι ἀγῶνας γιά ὅλο τό Ἕθνος! Γιατί, γιά ἐκείνους πού μποροῦν νά βλέπουν καί νά συλλαμβάνουν τά μηνύματα τῶν καιρῶν, μέ ὅσα συμβαίνουν σήμερα στήν Κύπρο, δέν κινδυνεύει μόνο ὁ Κυπριακός Ἑλληνισμός. Κινδυνεύει ὅλο τό Ἕθνος, καί ὡς Ἕθνος καί ὡς ἀξία... Στήν Κύπρο, κ. Πρωθυπουργέ, δίδεται σήμερα ἡ μάχη τοῦ Ἕθνους. Αὐτή τή μάχη δέν πρέπει νά τή χάσουμε! Καί δέν θά τή χάσουμε, ἂν τό πιστεύσουμε καί ἂν τό θελήσουμε. Ἄν ὅλοι οἱ Ἑλληνες, ὅλο τό

17. Βλ. περ. ΑΒ 6 (1991) 185-190.

ἔθνος συστρατευμένο ἀγωνισθεῖ γιά τήν τιμή καί τήν ἀξιοπρέπεια του.

Ἡ ὁμιλία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἔγινε ἀφορμή γιά νά μιλήσει ὁ κ. Μητσοτάκης «ἐκ βαθέων», ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Πρωθυπουργός ἀνέφερε στήν ἀντιφώνησή του¹⁸, στήν ὑποδοχή πού τοῦ ἔγινε στήν Ἀρχιεπισκοπή. Μίλησε ἐκ μέρους ὅλων τῶν Ἑλλήνων, δηλώνοντας μέ ἔμφαση:

Καί μέ αὐτό τό αἶσθημα τῆς ἐθνικῆς εὐθύνης, Μακαριότατε, θ' ἀντιμετωπίσουμε τίς ὅποιες ἐξελίξεις μέ μιά βασιική ἀπόφαση: Ὅτι ποτέ δέν θά θυσιάσουμε τά δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ... Ὁ δικός σας ἀγώνας εἶναι δικός μας ἀγώνας. Θά τόν συνεχίσουμε ἐνωμένοι. Καί εἶμαι βέβαιος, ὅτι τελικά θά ἔλθει ἡ δικαίωση μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ καί μέ τήν ἐνιαία προσπάθεια ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Γιά τήν προώθηση τοῦ ἐθνικοῦ μας θέματος ὁ Κύπρου Χρυσόστομος ἐπισκέπτεται τίς Η.Π.Α. καί ἄλλες χῶρες. Στήν ἐπίσκεψή του στό Λευκό Οἶκο, τό Μάϊο τοῦ 1979, μίλησε μέ πολύ θάρρος στόν τότε Πρόεδρο τῶν Η.Π.Α. Αὐτό πού ἐξασφάλισε ἀπό τόν Πρόεδρο Τζίμι Κάρτερ ἦταν ἡ ἀπολογία τῶν Η.Π.Α. γιά τήν εὐθύνη τους στήν τουρκική εἰσβολή στήν Κύπρο. Οἱ ἐκκλήσεις του γιά τήν ἀπομάκρυνση τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καί τῶν ἐποίκων καί γιά τήν ἐφαρμογή τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων στόν τόπο μας δέν περιορίστηκαν μόνο στίς πολιτικές ἡγεσίες τῶν χωρῶν ἐκείνων πού θά μπορούσαν νά βοηθήσουν στήν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος πού δημιουργήσε ἡ Τουρκία καί οἱ σύμμαχοί της. Ἀπευθύνονταν ἐπίσης καί πρὸς ὅλους τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἡγέτες καί στοὺς ἐκκλησιαστικούς καί διεθνεῖς ὀργανισμούς.

Διέθετε μιά ἄγρυπνη συνείδηση γιά τό ἐθνικό μας θέμα. Ὁ ἴδιος ἀκάματος ζῆλος γιά τήν πίστη καί τή σωτηρία τοῦ ποιμνίου του, πού τόν χαρακτήριζε, τόν φλόγιζε καί τόν ὥθησε στόν

18. Βλ. περ. ΑΒ, ὁ.π., σ. 191.

ἀγῶνα γιά τή σωτηρία τῆς πατρίδας. Ἡ παλιά προτροπή «μάχου ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος» βρῆκε τήν πλήρη ἐφαρμογή της στό πρόσωπό του.

Ὑπῆρξε λαμπρός ρήτορας καί διακρινόταν γιά τήν ἄρτια γνώση καί τήν ὀρθή χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Ἡ δυνατή φωνή του διέλυε ὅλα τά σκοτάδια τῆς ἀπελπισίας τοῦ ποιμνίου του, ἰδιαιτέρα μετά τό πραξικόπημα καί τήν εἰσβολή, καί ἄνοιγε δρόμους καί λεωφόρους γιά τό θάρρος, τήν ἐλπίδα, τό πνεῦμα ἀντίστασης. Ἡ φωνή του καί ὁ λόγος του ἔπεφταν, ὅπως τό μάννα ἀπό τό σκοτεινό οὐρανό τῆς θλίψης καί τῆς ἀπογοήτευσης, στίς διψασμένες ψυχές τῶν δυστυχισμένων συμπατριωτῶν του. Ἐδινε παρηγοριά, μετέδιδε αἰσιοδοξία, ἦταν σάλπισμα πού ξυπνοῦσε τίς ἀδρανεῖς καί περιδεεῖς ψυχές καί τίς γέμιζε μέ πατριωτική διάθεση καί μέ ἐνθουσιασμό γιά αὐτοθυσία καί ἀγῶνα. Ποιός δέν θυμᾶται πῶς ἄστραφτε τό πρόσωπό του, πῶς ἔλαμπαν τά μάτια του, πῶς παλλόταν ἡ στεντόρεια φωνή του, ὅταν μιλοῦσε γιά τήν πατρίδα; Αὐτός δέν ἐκφωνοῦσε τούς λόγους καί τά κηρύγματά του. Αὐτός τά ζοῦσε καί γινόταν ἓνα μ' αὐτά. Τή χάρη καί τήν ὁμορφιά τῶν λόγων του ἐνίσχυναν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καί οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς. Τόν βοηθοῦσε πολύ καί ἡ γνώση τῆς ἱστορίας καί ἰδιαίτερα τῶν νεότερων καί νεότατων χρόνων. Ὁ λόγος του ὑπῆρξε γλαφυρός, καθαρός, λαμπρός, ἐμπλουτισμένος μέ ἄρτιο θεολογικό πνεῦμα καί μέ ἀπαράμιλλη φιλοσοφική συγκρότηση. Φανέρωνε τήν ὀξύτατη σκέψη του, καί τήν εὐρύτητα τῶν ὀριζόντων του. Οἱ λόγοι καί τά κηρύγματά του διακρίνονταν καί γιά τήν ποιητική τους διάθεση καί ἦταν βαθυστόχαστοι. Ἄλλοτε ἦταν θαρραλέοι καί καυστικοί, καί ἄλλοτε κατανυκτικοί καί συγκλονιστικοί. Διέθετε ρητορική δεινότητα, τέτοια πού ἄνετα παρέπεμπε σέ ἀρχαίους Ἕλληνες ρήτορες καί σέ θεῖους πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Τό ὄνομα πού πῆρε, ὅταν ἀφιερώθηκε στήν Ἐκκλησία, ἀφήνοντας πίσω του τό Χριστόφορος, ἀνταποκρινόταν πλήρως στή ρητορική ἐπιδεξιότητά του. Ὑπῆρξε, πραγματικά, μελίρρυτος ποταμός, πού κατάφερνε νά με-

ταδίδει τούς παλμούς της καρδιάς του καί μέ τόν ἐξαίρετο χειρισμό τοῦ λόγου, νά ποτίζει τίς διψασμένες ψυχές ὅλων ὅσοι τόν ἄκουαν.

Γενικά, θά μπορούσαμε νά ποῦμε, πώς ὁ ἀείμνηστος Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος, ὑπῆρξε ὑπόδειγμα ζωῆς καί συμπεριφορᾶς καί πώς ἡ ἰσχυρή προσωπικότητά του καί σήμερα μᾶς ἐμψυχώνει καί μᾶς καθοδηγεῖ νά βλέπουμε πάντοτε ψηλά καί νά ἐνεργοῦμε σύμφωνα μέ τά ἄξια τῆς ἀρετῆς καί σύμφωνα μέ ὅσα ἡ Πατρίδα ὑπαγορεύει. Ἡ ζωή τοῦ Χρυσοστόμου τοῦ Α΄ ἔχει καταξιωθεῖ καί ἡ μνήμη του θά παραμείνει στούς αἰῶνες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περιοδικό *Ἀπόστολος Βαρνάβας*, 1968-2006.

Ἀ. Τηλλυρίδη, *Χρυσόστομος Α΄. Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ἰουστινιανῆς καί πάσης Κύπρου*, Λευκωσία 1977.

Π. Παπαδημήτρη, *Χρυσόστομος ὁ Α΄. Ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ἰουστινιανῆς καί πάσης Κύπρου*, Λευκωσία 1979.

Φρ. Κλεάνθους, *Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος. Συμβολή στό ἔργο καί στήν προσφορά του*, Λευκωσία 2006.